

ЗАГАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 91(477.63): 001.4

Зеленська Л. І.

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ТОПОНІМІЧНИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА ДНІПРА: КАРТОГРАФІЧНИЙ ЕКСКУРС

Розглянуто співвідношення та теоретичне трактування понять «топонімічний простір», «топонімічне поле», «топонімічний ландшафт». Топонімічний аналіз виконаний з точки зору формування об'єктивного образу міста Дніпра шляхом розробки змісту серії урбанімічних карт із залученням ідеї «просторово-часових зрізів».

Ключові слова: урбаноніми, перейменування топонімів, топонімічний ландшафт, втрата топонімічної інформації, увічнення топонімів, топонімічні пам'ятки, просторово-часові зрізи, урбанімічні карти, урбаноніми як артефакти

Вступ. В сучасних суспільно-політичних реаліях збільшився інтерес до топонімічних питань у зв'язку з впровадженням закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів України та заборону пропаганди їхньої символіки» [6, 10, 11]. Тільки в м. Дніпрі, в якому нараховується 2161 топонім (синонімічний ряд: урбаноніми, міські географічні назви, міські топоніми, мікротопоніми) було змінено 293 назви (13,83%). На перший погляд, це не така значна кількість змін, але події, які передували

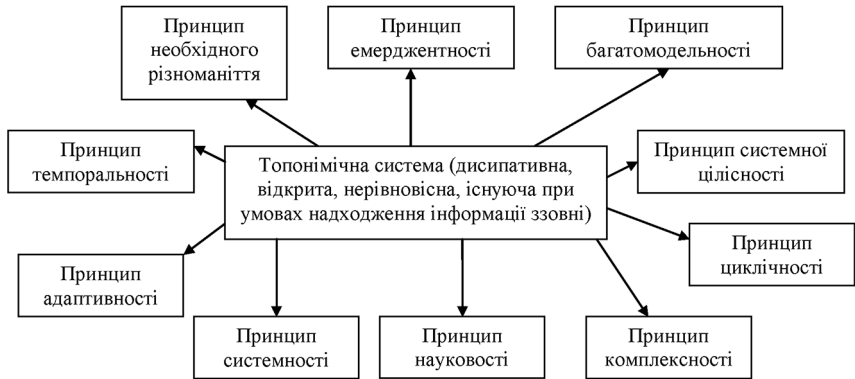
процесам перейменування, та ті, що існують після перейменувань, викликали багато проблемних питань та міркувань у фахівців різних галузей знань, й в першу чергу, у географів, оскільки топонімія – сукупність географічних назв окремих територій і топоніміка – наука про географічні назви – є завжди актуальними і традиційними в географії.

Аналіз попередніх досліджень урбанонімів має багатовекторну направленість, і, головним чином, торкається історичних та лінгвістичних напрямків [3, 9], в сучасних працях підіймаються проблеми залучення ГІС-технологій, наповнення урбанімічною інформацією GPS-пристроїв та їх використання [8]. Багато праць присвячено розгляду топонімів як пам'яток культури [7], втратам та перейменуванням [2, 5] в різних регіонах. Але в даному дослідженні ми спробуємо зупинитись на окремих теоретичних проблемних питаннях створення урбанімічних карт та їх внеску у формування просторово-часових образів міста.

Виклад основного матеріалу. Метою даної роботи є аналіз топонімічної інформації м. Дніпра з точки зору формування об'єктивного образу міста шляхом розробки серії урбанімічних карт із залученням ідеї «просторово-часових зрізів».

Урбанімічні карти в самому вузькому розумінні – це карти з надписами практично всіх географічних назв. Карти населених пунктів в Інтернеті можна вважати саме такими. Але в широкому розумінні урбанімічні карти є конгломератом інформації про природні, соціальні, історичні події, які здійснювались не тільки на території міста, але й далеко за його межами завдячуючи географічним назвам. Наприклад, на карті м. Дніпра серед міських назв присутні назви, що пов'язані з назвами форм рельєфу глобального рівня (вул. Гімалайська, вул. Алтайська, пров. Альпійський та ін.). Зміст урбанімічних карт міст складний, тому вони повинні створюватись на підставі широкої топонімічної бази, в якій кожний топонім має повну «біографію», а саме: час виникнення, всі зміни під дією природних, економічних, соціальних, політичних причин. В такому варіанті повну урбанімічну картину міста можна назвати «урбанімічним ландшафтом» або «топонімічним ландшафтом». Цей термін є терміном «вільного» використання, який в сучасній географічній літературі зустрічається поряд з «топонімічним простором», «топонімічним полем», «топонімічним образом»,

але доки точного визначення та співвідношення цих понять нам невідомо. Теоретичне значення поняття «топонімічний ландшафт міста» ширше ніж «урбанімія» – сукупність географічних назв міста. Спробуємо пояснити, за рахунок яких явищ та процесів «топонімічний ландшафт міста або урбанімічний ландшафт» є більш ємним та змістовним. Для цього зупинимось на головних принципах створення та існування урбанімічної системі, яка постійно уточнюється, доповнюється, трансформується завдяки сучасним технологіям та новітньої інформації (рис.1).

Рис. 1. Принципи створення урбанімічної системи

Розглянемо базові положення, які покладені в основу бази урбанонімів м. Дніпра:

1. Головною одиницею урбанімічної бази є урбанонім як стислий, але змістовний текст про усі зміни назв кожного виду.

2. Урбаноніми розглядаються як артефакти – феномени духовного життя соціума і пам'ятки культури, що підлягають увічненню.

3. Урбаноніми сучасні і усі попередні вважаються вербальною репрезентацією історичних періодів їх виникнення і існування. Таким чином, реалізується принцип темпоральності (в перекладі з англ. часові особливості), що означає «взаємозв'язок часів». Взаємозв'язок часів безумовно існує, але реально спостерігається різниця між фактичним часом існування сучасного урбанімічного ландшафту та його суб'єктивним відчуттям. Не викликає сумнівів, що завдяки міським назвам цей зв'язок існує між минулим, сучасним та майбутнім міста.

4. Головна властивість урбанімічної системи – виникнення «системного ефекта» або, так званого, «принципа емерджентності», коли при об'єднанні елементів системи, вона отримує нові властивості, які не були притаманні жодному з її складових. Поняття «емерджентність» використовується з точки зору цільової функції урбанімічної системи, яка реалізується тільки всією системою, а не окремими її частинами (окремими урбанонімами).

5. За суттю урбанімічна система є дисипативною за структурою (від лат. «розсіювання, порушення»), яка змінюється та порушується за рахунок енергії, що надходить ззовні, тому система постійно оновлюється. Зміни можуть бути як революційними, наприклад, за законами, розпорядженнями державної влади, так і еволюційними, під впливом окремих соціальних, гендерних, професійних груп. Відповідно, урбанімічні карти мають риси динамічних карт.

Кожне з цих положень викликає деякі проблемні питання. Розглянемо окремі найбільш дискусійні аспекти віднесення урбанонімів до пам'яток культури й спробуємо відповісти на такі питання: по-перше, всі або окремі урбаноніми можна вважати пам'ятками? На наш погляд, всі географічні назви, які втрачені. Поняття «втрачені» можна трактувати двояко:

1. Втрачені у зв'язку із знищенням об'єкта найменування (наприклад, затоплення міста або частини міста, під час спорудження водосховищ та ін.);

2. Втрачені у зв'язку з перейменуванням. Втрачені топоніми не зникають назавжди, вони присутні на старовинних картах, на шпальтах газет, журналів, книг, а також в якості неофіційних назв міських об'єктів (кварталів, окремих урочищ та ін.), що зберігаються у пам'яті містян.

Не менш проблемне друге питання, які втрачені об'єкти найбільш цінні як пам'ятки? Ті, що мають унікальну назву чи є унікальними об'єктами номінації? Які назви можна вважати цінними, а які «середньої якості»? Існує думка, що краще було б використовувати числа та букви для найменувань вулиць як найбільш поширених міських об'єктів. Така точка зору має сенс і має давню історію. Вважається, що це американська традиція [1]. Але в історії Російської імперії теж відомий аналогічний досвід. Так, за наказом Павла I всім будинкам в Петербурзі були надані номери: від першого до останнього – виникли споруди з

3-х- та 4-х- значними номерами. В США числові найменування вулиць домінують у відносно крупних містах. Ця традиція має релігійне походження й пов'язана з діями квакера Уїльяма Пенна, який вважав, що давати назви вулицям імена крупних домовласників (така практика існувала в кінці 17 століття в північноамериканських колоніях) є прикладом нерівності і запропонував змінити такі назви на цифри [1].

Пропонуємо розглянути зміст урбанімічних карт на прикладі міста Дніпра.

1. Зміст загальної урбанімічної карти м. Дніпра типово інвентаризаційний, на карті повинні бути підписані усі назви усіх видів урбанонімів: вулиці, площі, набережні, провулки, квартали, шосе, проспекти, бульвари, парки, проїзди, балки, кілометри, спуски, залізничні станції в межах міста, будинки та інше. У перерахованому переліку нетрадиційним є вид урбанонімів – «будинки». Для сучасного містобудівництва характерним є спорудження архітектурних об'єктів, що мають власні назви. Сукупність таких назв отримали загальний термін «ергоурбаноніми». Карта супроводжується графічними матеріалами про кількісні та якісні співвідношення видів урбанонімів, світлинами видатних номінованих об'єктів та ін.

2. Тематичні урбанімічні карти створюються на підставі повної урбанімічної бази даних. Різноманітні тематичні карти поділені на блоки. Одним з базових є історико – урбанімічний блок, карти якого створюються на підставі міських назв, що пов'язані з просторово-часовими зрізами, які створюють стратифіковану систему назв, що віддзеркалює не тільки загальні особливості окремої епохи, але й є скарбничкою, в якій, як у музеї, зберігаються окремі назви, які можна назвати артефактами, що свідчать про фрагменти і моменти минулого. Наприклад, на урбанімічній карті м. Дніпра чітко виділяються ареали зі значною концентрацією назв, присвячених подіям, які пов'язані з освоєнням Північного морського шляху, зі сміливими діями льотчиків та моряків по спасінню потерпілих: вул. Челюскінців (попередня назва вул. Каретна), вул. Ляпідевського, Ширшова (в минулому, Керосинна), вул. Леваневського, Шмідта, Кренкеля, Водоп'янова, Папаніна та ін. На наш погляд, географічні назви мають право бути артефактами як будь які штучно створені об'єкти – носії соціально-культурної інформації.

Важливою складовою історико-урбанімічного блоку є карта «Втрачені урбаноніми». Змістовну ємність карти можна розкрити із залученням поняття «втрата топоніма», яка може бути пов'язана не тільки з перейменуваннями, але із реальною втратою географічних назв при знищенні об'єктів номінації у місті. Тематичні урбанімічні карти міста Дніпра створюються з метою відображення найбільш «брендових» особливостей міста із залученням відповідних назв найбільш придатними картографічними засобами. Наприклад, імідж міста як промислового центру презентується комплексом назв, що відображають промислову спеціалізацію міста. Найбільш явно цей урбанімічний ареал виглядає на плані м. Дніпропетровська 1942 р.[4]: вул.Доменна, Мартенівська, Бесмерівська, Прокатна, Манесманівська, Коксохімічна та ін.

Інші складові тематичного блоку вміщують урбанімічні карти релігійного змісту, на яких нанесені сучасні та попередні назви із домінуванням теонімічного принципу номінації (наприклад, вул. Вознесенська (колишня вул. Леніна), площа Успенська (колишня площа Дем'яна Бідного), вул. Архиєрейського (Дмитра Донського) та ін. Додатковою інформацією до цих карт слугують діаграми ретроспективної урбанімії за етапами існування. Кількість тематичних урбанімічних карт залежить від кількості інформації в урбанімічній базі, її наукового аналізу, зацікавленості, споживачів.

Наступним прикладом тематичної урбанімічної карти міста є карта «Іноземний слід» в урбанонімах м. Дніпра. На карті показані назви, що пов'язані з німецькою, бельгійською, французькою, грузинською та ін. етносами і культурами. Наприклад, німецька назва поселення Фишердорф змінена на назву Рибальське (переклад з німецької не буквральний, але практично відповідний за суттю). До речі, після включення поселення до складу Самарського району м. Дніпропетровська вулиця отримала назву Томська, а назва Рибальське досі існує як мікротопонім, його не має на картах, планах міста, але мешканці постійно використовують в буденному житті. На карті «Іноземний слід...» назви відповідають не тільки типовим урбанонімам (вулиці, площі та ін.), а й ергоурбанонімам – назвам значних будівель, які існують в сучасному урбанімічному ландшафті або існували на різних просторово-часових зрізах минулого часу. Наприклад, готель Берлін, Гудзон, Венеція, ресторани Алазані, Штутгарт, Відень. На жаль, присвоєння назв ергоурбанонімам здійснюється

головним чином випадково. Урбанімічні карти присвячуються й відображенню в назвах зовнішніх особливостей природних ландшафтів міста, наприклад, рельєфа (вул. Крутогірна, Крутий Яр, Прияружна, Скеляста, Кар'єрний провулок та ін.).

Таким чином, історико-урбанімічні карти передають новим мешканцям інформацію про старовинні назви, що розширюють їх кругозір, знання про вплив міста на стан держави, формують об'єктивний образ міста, дозволяють кожному наступному поколінню відкривати для себе своє місто знову завдяки різноманітним символам і подіям, в тому числі й за географічними назвами.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Складність урбанімічної системи великого міста потребує велику вмотивованість при номінації та перейменуваннях міських назв. Зміна урбанонімів дає поштовх для нових напрямків в топоніміці, картографії, філології, психолінгвістиці та ін. Наприклад, фахівці з психолінгвістики можуть оцінити як сприймаються людиною нові урбаноніми відносно попереднього досвіду та знань.

Рецензент – доктор геологічних наук, доцент Т. П. Мокрицька

Література:

1. Американские названия [Електронний ресурс]. – Washington Profile, август 8th, 2009. – Режим доступу : www.bezsekreta.com/itemtag/топонимика.

2. Білінська Л. Зміна політичного устрою та перейменування вулиць: досвід Німеччини [Текст] / Л. Білінська // Мова і культура. – 2014. – Вип.17, Т. 1 – С. 127 – 133.

3. Горбаневский М. В. Русская городская топонимия: Методы историко-культурного изучения и создания компьютерных словарей [Текст] / М. В. Горбаневский. – М. : ОЛРС, 1996. – 304 с.

4. Дніпропетровськ. Архитектури [Текст]. / Н. П. Андрущенко, М. Е. Кавун, Н. А. Лопатюк. – Київ : Изд. дом А+С, 2006. – 296 с.

5. Дрогушевська І. Л. Ідеологія і практика русифікації історичної топонімії Кримського півострова [Текст] / І. Л. Дрогушевська. – Вісник геодезії та картографії. – 2004. – № 4. – С. 18-23.

6. Про засудження комуністичного та націоналістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону

пропаганди їхньої символіки : Закон України № 317-VIII. Станом на 09.04.2015.

7. Зеленська Л. І. Топонімія Дніпропетровської області: метод. посібник [Текст] / Л. І. Зеленська. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.

8. Зеленська Л. І. Впровадження ГІС технологій в сучасну топонімічну політику регіонів (на прикладі Дніпропетровської області) [Текст] : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ» (Одеса, 2015) / Л. І. Зеленська Ю. В. Казанцева. – С. 124-128.

9. Поспелов Е. М. Имена городов: вчера и сегодня (1917-1992). Топонимический словарь [Текст] / Е. М. Поспелов. – М. : Русские словари, 1993. – 250 с.

10. Про перейменування топонімів м. Дніпропетровська : Розпорядження Дніпропетровської міської ради № 882-р від 24.11.2015.

11. Про перейменування топонімів м. Дніпропетровська : Розпорядження Дніпропетровської міської ради № 897-р від 26.11.2015.

Л. Зеленская

ТОПОНИМИЧЕСКИЙ ЛАНДШАФТ ГОРОДА ДНЕПРА: КАРТОГРАФИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС

Рассмотрено соотношение и теоретическая трактовка понятий «топонимическое пространство», «топонимическое поле», «топонимический ландшафт». Топонимический анализ выполнен с точки зрения формирования объективного образа города Днепра путём разработки содержания серии урбанимических карт с привлечением идеи «пространственно-временных срезов».

Ключевые слова: урбанонимы, переименования топонимов, топонимический ландшафт, утрата топонимической информации, увековеченье топонимов, топонимические памятники, пространственно-временные срезы, урбанимические карты, урбанонимы как артефакты.

L. Zelenska

TOPONYMIC LANDSCAPE OF THE DNIPRO CITY: CARTOGRAPHIC EXCURSUS

The author examines the principles a city urban system is based on (dissipativity, temporarity, emergence etc.). Formation of objective image of the Dnipro city is taken as a reference point for the examination. The toponymic analysis is founded on a row of urban maps and based on the concept of space-time sections.

The author takes into scrutiny and juxtaposes the notions «toponymic-space», «toponymic field» and «toponymic landscape». The paper also deals with urbanonyms which are regarded to be artefacts, i.e. the phenomena of the spiritual life of a city community which should be perpetuated. The author elaborated a general urban map and a complex of thematic maps presenting urbanonyms of different kinds including religious and industrial ones, as well as foreign-influenced place names and the ones reflecting landscape particularities. The author provides examples for urbanonyms at different stages of their development. At the end of the paper it is outlined a recent research trend concerning the naming principles for ergo-urbanonyms.

Keywords: urbanonyms, place names renaming, toponymic city landscape, loss of toponymic information, toponymic persistence, toponymic tourist attractions, urbanonyms as artefacts.

Надійшла до редакції 25 серпня 2016 р.